

Heyranok ji Hêla Ziman, Şêwaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê*

Heyranok According to Language, Style and Context: Example of Van District

Mehmet YILDIRIMÇAKAR**

PUXTE:

“Heyranok” yek ji cureyên edebiyata Kurdî ya gelêrî ye. Di nav keresteyên edebiyata Kurdî ya gelêrî de heyranok li gorî ziman, şêwaz û naveroka xwe hêjayî gelek vekolîn û analîzan e. Xebata me li ser heyranokên li herêma Wanê hatine berhevkirin hûr dibe û hewl dide ku van heyranokan analîz bike. Me di serî de pênaseya heyranokê kir û di pey re li gorî herêmên cîyawaz navên ku ji bo heyranokê têne bikaranîn tesbît kirin. Paşê, heyranok di çarçoveyê zanistî de, li gorî rê û rêbazên zanista çand, folklor û edebiyatê ji hêla ziman, şêwaz, naverokê ve hatin analîzkirin. Di encamê de hat dîtin ku heyranok kurtehelbestên lîrik in û ji bo heyranê têne gotin. Heyranok berhemeke anonîm e. Mijara heyranokan evîn û evîndarî ye. Heyranok bi zimanekî sade hatine honandin.

Bêjeyên sereke: Heyranok, folklor, helbesta Kurdî ya gelerî, evîn.

ABSTRACT:

“Heyranok” is a type of Kurdish Folk Literature. In Kurdish Folk Literature, Heyranok worths to be studied and analyzed with its language, form and context. Our work focuses on the heyranoks collected from Van District and tries to analyze these heyranoks according to some aspects. We first introduced heyranoks and then determined various names used for heyranoks in different regions. Then heyranoks were analyzed in a scientific frame

* Ev gotar ji teza masterê derçûye ku bi navê “Heyranok di Edebiyata Kurdî ya Gelêrî de Mînaka Herêma Wanê” pêşkêşî Zanîngeha Mûş Alparslanê, Enstîtûya Zanistên Cîvakî, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî bûye.

** Xwendekarê Doktorayê li Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Zanîngeha Bîngol-Mûşê, Turkiye/ PhD student at Department of Kurdish Language and Literature, Bîngol-Mûş Univ., Turkey.
e-mail: mehmetyildirimcakar@gmail.com

according to methods of cultural studies, folklore and literature and in accordance with language, style and context. As a result we found out that heyranoks are short lyric poems and are said for admiring. Heyranok is an anonymous type. The topic of heyranoks is love. Heyranoks are built with a simple language.

Keywords: Heyranok, folklore, Kurdish anonym folk poetry, love.

1. DESTPÊK

Folklor, zanîna gel e û di heman demê de navê zanista ku bi “zanîna gel” ve mijûl dibe ye (Dorson,2016). Edebiyata gelêrî jî binbeşeke folklorê ye. Berhemên edebiyata gelêrî di nava jiyana rojane de, bi awayekî devkî, têne ristin û ji nifşan derbasî nifşan dibin. Helbesta gelêrî jî binbeşeke edebiyata gelêrî ye ku heyranok jî wek cureyekê dikeve nav vê binbeşê.

Xebata me xebateke sehayî ye. Me li Herêma Wanê, li qadên cuda û ji kesên cuda, rûbirû heyranok berhev kirin, derbasî ser kaxizê kirin. Ji bilî van heyranokên li qadê hatine berhevkirin, me ji gelek pirtûk, tez û gotarên li ser heyranokan hatine nivîsîn jî îstîfade kirin. Hema bêje li gorî lêgerîna lîteratûrê çî xebata ku têkiliya wê bi heyranokan re heye, me lê nihêrî.

Danasîn û analîzkirina heyranokan du hîmên bingeşîn in ku xebata me pala xwe dayê. Armanca me ev e ku empênaseyên ji bo heyranokan hatine kirin bi gelek hêlan ve veçirin, ferq û hevpariya wan pênaseyan diyar bikin. Li gorî herêmên cuda navên ku ji bo heyranokê têne bikaranîn destnîşan bikin. Herwiha di çarçoveya rê û rêbazên zanista çand, folklor û edebiyatê de ji hêla ziman, şewaz û naverokê ve analîz bikin.

2. HEYRANOK WEKE NAV Û TÊGEH

Li ser têgeha heyranokê pênaseyên curbicur hatine kirin. Di nav van pênaseyan de gelek xalên hevpar û yên cuda hene. Em dê li jêr wan pênaseyan veçirin û binirxînin.

Xalid Sadînî heyranok ji hêla naverok û şiklê ve daye nasîn. Li gor Sadînî: Heyranok, kurtehelbestên lîrik in. Li ser eşqê, evînê, pesnê yaran, delalî û spehîtiya wan e ku keç û kurên Kurdan ji bo hevdu çêkirine. Jê re payîzok û panok jî tê gotin (Sadînî, 2011: 9). Her çiqas li gor Sadînî ji heyranokan re payîzok jî tê gotin, ev agahî ne rast e. Wekî ku Kardaş jî diyar kiriye:

Payîzok (Pîrepayîzok) stranên ku di dema vegera ji zozanan ango di demsala payîzê de têne gotinin. Ji bêjeya payîzê hatiye pê. Cureyeke ku tê de huzn, bêhêvîti, xemgîniya veqetîna ji zozanan tê ziman (2017: 136).

Ehmed Ebdullah Zero pirtûkek bi navê Strana Lîrîkî Heyranok nivîsiye. Ji navê pirtûkê jî diyar e ku Zero heyranokê weke straneke lîrîkî îfade dike. Zero di vê pirtûkê de heyranok ji hêla etîmolojiya peyvê ve pênase kiriye:

Ev peyvewek xwiyaye kurtkirin e ji peyva heyran ku pişkek mezin û belav e di strana Kurdî da. Her wisa bi paşpirta “ok” kurt kiriye û hatiye biçûkkirin ji bo egerê xoşkok-kirina babetê û kurtiya rêz û beytên wê (Ji Zero vgz. Sadînî, 2011: 13).

Heyranok berhemên rojane yê edebî/wêjeyî ne û piraniya wan jî hevdeng in. Dema ku keç û xortên Kurdan civiyane û hatine cem hev, wek dîlan, serîlêdanan de an jî dema karên rojane yê wek; dew û meşk kiyandinê, savar kutanê, hirî şuştinê û hwd. bi piranî jî dema ku ji bo bêrîvaniyê çûne zozanan bo şahiyê ji hevdu re gotine û hestên xwe parve kirine. Ji aliyê keç û xortan ve carna li hember hev carna jî bi tena serê xwe têne gotin. Dema ji aliyê naverok û şêweyê ve bê vekolîn tê dîtîn ku berhemên wêjeyî ne û naveroka wan evîna keç û xortan e. Heyranok bi taybetî di dema ciwaniyê de hatine çêkirin. Hinek bi hestên platonîk, hinek jî bi hestên eşkere hatine gotin. Heyranok bi piranî bi newayekê hatine honandin (Yıldırımçakar, 2015: 39).

Mijara heyranokan eşq, kul û êşa ji ber eşqê, negihêştin e. Di navbera keç û xortekî an jî di navbera çend keçîk û çend xortan de li hemberê hevdu tê gotin. Komek rewşa xwe tîne ziman û koma din jî bersivê dide wan. Bi piranî dema çûyîna zozanan di rê de tê gotin (Kardaş, 2017: 130).

Li gorî Hamelink: Heyranok rîtm in, ne stran in. Cureyên xweşik hene, yê cidî hene, yê polîtîk hene û yê erotîk hene. Heyranok li ser wan kesên ciwan in ku ji hev hez dikin û eşq û evîna xwe nîşanî hevdu didin. Ango heyranok di derbarê eşqa keç û xortan de ne (2013: 413).

Kaplan jî heyranokan wekî stranan pênase dike. Ew wiha dibêje: Heyranok, heyranbûnê îfade dike. Ev strana evîndar û dildaran e. Keç û kurên evîndar davêjin ber hevdu. Hemû naveroka heyranokê li dora evînê dizivire. Straneke sivik û xweş e. Ji bendên cuda û serbixwe pêktên. Sernavê heyranokan tune ye. Bi awayekî serbest û bivekêş hatine honandin. Heyranok bi gaziya “kurko dîno”, an jî “keçkê dînê”, dest pê dikin. Li Kurdistanê heyranok gelek berbelav in (2015a: 164).

Ji bo heyranokan navên curbicur têne bikaranîn û ev nav li gorî herêman diguherin. Li başûrê Wanê Qelqelî û Serayê jê re dibêjin “qaydê qizikan”. Li Botan, Behdînan û Miksê peyva “heyranok tê bikaranîn” û li Gevê dibêjinê “miqam”.

Li navçeya Urmîyê nava’êşîrên Şîkak û Herkiyan, ji van stranan re “lawjê keçîk û kurikan” dibêjin, li navçeya Makûyê nava’êşîra Celaliyan jî ji wan re dibêjin “kilamên qîz û xortan” (Surûş, 2016: 13).

Heyranok, çarînên evînê ne, bi piranî ji hêla jinan ve hatine honandin. Derbirina eşq, hezkirin, pejirandin û heyranbûna jinekê an mêrekî, bi piranî di dema ciwaniyê de, ya li hember hevdu ye. Em dema ji hêla naverokî û şiklî ve lê binêrin, em dê bibînin ku berhemên edebî ne. Rêbazeke vegotinê ya lirîk derdikeve pêş. Ev yek jî heyranokê dike berhemeke edebî. Hin mînakên heyranokan yên ku derveyî ristina vekêşê ne, ew jî xwediyê newayeke xurt in. Divê em ji bîr nekin ku heyranok berhemên devkî ne ku ew bi newayekê têne gotin (Kutlar, 2010: 33).

Heyranok ji peyva ‘heyranê çêbûye. Ji bo bi hêsayî bêne jiberkîrin, keçîk û kurîk, bi zimanekî xurt lê xwerû û sivîk, distirînin. Heyranok, zimanê evîn û evîndariyê ne, di navbera du dildar, evîndar û aşîqan de hatine gotin. Di demên berê de, evîndaran xem û kovan û gazindên xwe bi rêya heyranokan ji hev re gotine. Em dikarin bibêjin ku heyranok gilî û gazindên evînê ne. Gilî û gazindên keç û kurên evîndar in, ku nikaribûn bigehîne miraza dilê xwe (Surûş, 2016: 11).

Heyranok berhemên anonîm in. Ango di heyranokan de mexles tune ye û yên ew heyranok ristine ne diyar in. Lê dema min berhevkarîya heyranokan dikir, ji min re digotin: Ev heyranoka han dilê filan kesî ketibû qîza/kurê filan kesî ev heyranok ji bo wî çêkiribû (Koşmaz, 2013). Lê bi borîna demê re heyranok bi awayekî devkî û siruştî ji nîşên berê derbasî nîşên nû dibin û dibine malê civakê.

Heyranok di koşk û dîwanan, civatên keç û xortan de têne gotin û bi peyvên wek “kuro dîno”, “kuro gede”, “keçkê dînê” û hwd. dest pê dikin. Ji bo kes nizanibe ka ev heyranok ji bo kê hatiye gotin, dilê wî ketiye kî, bi vî awayî dest pê dikin.

Surûş, gotinên heyranok pê dest pê dikin wiha rêz kiriye: Delalê, delalo, delalîkê, delalîko, delal heyran, lawîk heyran, keçîkê dînê, kurîko dîno, keçîkê canê, kurîko cano, kuro gede, êtîm gede, lolo delal, lêlê delal, heylo delal, heylê delal, keçîk dibêje/kurîk dibêje, lawîko delal, lawîko dîno, kuro lawîko û hwd. (2016: 13).

Beşîr Botanî dibêje, heyranok, berhemên jinan in û bi piranî ji aliyê keçîkan ve hatine gotin. Ev cure rasterast bi jiyana jinan a civakî re têkilîdar e. Jinik û keçîk bi gotina heyranokan hestên xwe, şabûnên xwe, di heman demê de kul û derdên xwe îfade kirine. (1995: 12).

Heyranok, di nav keçîk û lawîkekî de duwet e. Têkiliyeke rasterast di navbera heyranok û jiyana koçberiyê de heye, gava koçer diçin zomayên xwe, van stranan distirên (Turgut, 2010: 128).

Heyranokên weke duwet keç û xort davêjine ber hev jî hene. Gilî û gazindên xwe bi hêla van heyranokan bi hev re par ve dikin. Em dê li jêr mînakê ji van heyranokan yên ku me li qadê berhevkiribûn pêşkêş bikin.

Keçik:

Tu kurapê mîn î kero
 Malê heft qîrala, danzde dûwala xu da sero
 Te ne 'z xastim ne 'z revandim
 Te dame yekî xelkê xerîb, li heft bavê me jî dero

Kurik:

Tu qîzapa min kotîyê
 Berê berda min gotîyê
 Te yê digot ez ê nakim xubxutîyê (Çalış, 2013).

Heyran, heyranok tê wateya stranên bi taybetî li ser evînê. Ev cudahiya di navbera lirîk û vegotinê de, li gelek deveran di cî de ye, lê ev girîng e ku divê em ji bîr nekin, ev ne teqez e; gelek rewşên mîsoger nînin hene. Weke mînak; straneke ji hêla dengbêjekî ve tê gotin dikare gelek cure hêmanên vegotinê bihewîne (Allisson, 2010: 44).

Di Hawarê de bi navê “heyran”, helbesteke ji çar bendan pêk tê heye. Bi rastî ev ne helbesteke çarbendî ye, ev ji çar heyranokan pêk tê, heyranokên ku kur û keç diavêjinberhev. Keçik benda yekem û ya sêyem dibêje û kurik di benda duyem û dawîn de bersiva keçikê dide. Li gorî jêrenotê em dizanin ku ev li herêma Botan hatiye berhevkirin. Keçik bi bêjeya heyran gazî yarê xwe dike.

Heyran¹
 Heyran! Îşev meçe, li hire be,
 Wê bê pêşîya heyranê min nijda şemer û 'ereb e,
 Wê te bikujin, xelkê bêjin, Eşmelana reben biye serê loman û sebeba
 Li ser serê min hat heyran, mêhvanê pêşmexribê.
 Heyran Xwedê xerab bike Keşanê!
 Xaniyê Mîr Ehmedê min raserî kolanê
 Mîn ê divê ez ê şeva nivê şevê herim tewafa xal û nişanê gerdenê
 Devê min şemitî, ketî bi ser lefika kitana Eşmelanê.
 Heyran tu xirab î
 Tu li derê mala babê min rûdinî, qet ranabî;
 Ti we bikî, ez ê bêjim bab û brayên xwe
 Ev sêwiyê heyrana ji min venabî.
 Heyran di go keçikê ez xirab im,
 Ez li ber derê mala babê te rûdinim, qet ranabim.
 Ti nebêjî bab û birayên xwe
 Ti bêjî xunkarê dînê îslamê ez ji te venabim.

1 Ev heyraneke Botanê ye; serekêjêliyan bi xwe ji me re gotiye. (1941: *Hawar*. J. 33).

Heyranok cûreyeke stranan e ku tê de mijarên weke evîn, dînbûna di rêya Xwedê de, gilî û gazindên ji ber evînê, xerîbî, 'evdalbûn, poşmanbûn, xapandin, xwe gorî kirin û hwd. cî digirin (Farqînî, 2004: 809). Rast e ku mijara heyranokan evîn û evîndarî ye û temaya evînê tê de serdest in lê ev evîn, evîneke beşerî ye û evîna îlahî tê de tune. Loma jî em nikarin bibêjin, mijarên dîndariyê, an jî mijarên dînbûna di rêya Xwedê de mijarên heyranokan in.

Rêkêş Amîdî heyranok bi gelek hêlan ve daye nasîn: Heyranok beşek ji strana Kurdî ya resen, pêkhatî ye. Tê de çend risteyên hozanan, sivik û tamxweş; bi kêş û vekêş hene. Straneke kurt, bi selîqe ye. Hemû bendên wê li ser evînê ne. Ji ber ku kur û keç davêjne berhev, tama evînê jê difûre û loma tama wê bi salan wekî xwe dimîne. Di vehanîna heyranokê de bêtir para keça Kurd heye. Li heyranokan jî diyar e ku keça Kurd xwediyê hesteke nazik, dilekî vekirî û evîneke paqij e. Digel vê kurê Kurd jî heyranok gotine, keç û kuran heyranok bi saliqeyên sivik û xweş avêtine berhev, ev heyranok hatine jiberkirin. Ji layê evîndaran ve destbidest gihandine. Lê mixabin gelekên wan windabûne. Heyranok, stranên lîrik, her risteyekê hemî dimen, wêneyên rengîn, nexşên nû û rengîn, hest û sozan bi rengê berçav dike. Girêdana soz û peyman, dilsozî û rastgoşî derdixe pêş. Heyranok rengê strana Kurdî ya folklorî ye. Pirsoz û wefadarî, hezkirinekepaqij, digel xem û xweşiyê peyda dibe û xwe bi tital û rewşên bilind û paqij ve digel evîneke dijwar û dûr û tamsarve girêdide. Selîqe heyranokan gelekî sivik in, ango em dikarin bibêjin bi awazeke taybet tene gotin. Ger hest li ser xemeke pirêş û azar bin, awaz dê melûl be. Carinan jî evîndar bi awayekî xweşdivê, pesn û methkariyê ji berdilkê xwe re dibêjin. Vêga awaz diguhere, bi awazekî sivik, dilter tê gotin. Ji ber ku tîkiliya Kurdan bi neteweyên derdorê re çêbûye, peyvên biyanî jî ketine nava heyranokan. Peyvên erebî yên weke; qelem, mektûb, mehkeme, qazî, kefil, esker, mecal û hwd. û peyvên tirkî yên weke; beg, oldaş û hwd. derdikevine berçavê me. Ji ber ku herêma Badînî cîranê farisan nîne peyvên farisî di heyranokên vê berhemê de berçavê me neketin. Lê birastî ev peyvên biyanî tu xirabiya wan bi zimên re tune ye û astê heyranokê neaniyê jêr. Tu ziman tune ye ku tê de peyvên biyanî tunebin (2010: 9).

Li gorî xebata me li qadê kirî û berhemên li ber destê me, em heyranokê wiha pêname dikin; heyranok cureyek ji helbesta gelêrî ye. Kurtehelbestên lîrik in. Vehonanên heyranokan ne diyar in loma heyranok malê gel in. Bi newayekê tene gotin. Aheng bi berma û vekêşan saz dibe. Di dema ciwaniya keç û xortan de hatine ristîn. Mijara heyranokan evîn û evîndarî ye. Temaya bingeîn a heyranokan evîn e û temayên din jî bi evînê re tîkîldarhene. Her çiqas navê heyranokê li gorî herêman biguhere jî navê herî belav û tê zanîn dîsa heyranok e. Heyranok ne stran in lê xwediyê rîtmekê, newayekê ne. Dîsa ne cureyekî dûrîkan in. Ji hêla şiklî û naverokî ve cureyekî serbixwe ye. Heyranok ne berhemên edebiyata dengbêjiyê ne, berhemên edebiyata gelêrî ne.

3. HEYRANOK JI HÊLA ZIMAN, ŞÊWAZ Û NAVEROKÊ VE

Di helbesta gelêrî de gelek ûnsûr hene ku ziman û şêwazê ava dikin. Em dikarin van ûnsûran wiha rêz bikin; bikaranîna peyvên herêmî, biwêj û gotinên pêşyan, peyvên dubare û peyvên xurtbûnê saz dikin, terza saz kirina îmgeyan, bikaranîna hest, xeyal, motif û sembolan, çiyawazî û dewlemendiya peyvyan, dinêya fikr û mecazê, bikaranîna hunerên vegotin û wateyê, ristina vekêş û bermayan, ahenga hundirîn, feraseta estetîkî, tecrubeyên civakî, dorhêla çandî, ol û baweriyên civakê. Ev ûnsur tev ziman û şêwazê diyar dikin (Artun, 2012: 69).

Di heyranokan de bi mebesta coş û kelecaneke saz bike şêwaza xitabê; ji bo civakê û yare/heyranê rexne bike, gilî û gazindên xwe jê re bêje, kêmasiyan bide berçav şêwaza hicivê têne bikaranîn. Dîsa bi mebesta bûyer di hişê mirovan de zindî bibin, bandorekê bidinê, şêwaza li hember hev axaftinê; ji bo mijarên hestiyar yên weke evîndarî, bextewarî, jiyân, bêrikirin, hezkirin û hwd. bi awayekî sade, xwerû/tisî, jidil, samimî û siruştî bêne pêşkêşkirin şêwaza lîrikê têne bikaranîn. Û ji bo yarê, heval û hogiran, dê û bavên û hwd. bi hêlên wan yên baş ve derbixe pêş şêwaza pesindayînê, bi mebesta heyberan bi rêya şayeseran vebêje şêwaza teswîrê û li hember rewşeke xirab an jî bêçaretiyê şêwaza lavayê têne bikaranîn.

Berhemên edebiyata devkî bi zimanê gel hatine honandin. Ji ber vê yekê ye bi sedan sal in wînda nebûne, gêhiştine roja me. Ev rewş di dema me de jî didome. Yê berhemên gelêrî çêdikin, zimanê gel, zimanê herêmê bikartînin, taybetiyên zimanê gel bi hêsani di berhmenên xwe de pêşkêş dikin (Kardaş, 2017: 103).

Zimanê heyranokan, zimanekî gel jê fêm dike ye. Ji ber ku heyranokbêj keç û xortên civakê ne, di nav gel de mezinbûne, di nav çanda gel de gihîştine; li gorî dorhêla çanda xwe heyranok honandine, peyvên di zimanê gel de cigirtî bi kar anîne. Ji ber vê yekê jî di heyranokan de peyvên biyanî zêde nehatine bikaranîn, hebin jî rêjeya wan gelekî kêmtir in. Di heyranokan de peyvên ku wateya wan ji hêla herkesî ve têne zanîn hatine tercîh kirin.

Ristarên heyranokan kesên ji gel in û heyranokên xwe bi zimanê gel honandine. Zimanê jiyana rojane bi hemû taybetmendiyên xwe ve di nav heyranokan de heye. Bi bandora vê yekê jî axaftinên rojane, derbirînên jidil, gotinên herêmî, gotinên qalibî, biwêj û gotinên pêşyan û hwd. gelek hatine bikaranîn. Loma jî zimanê heyranokan nêzî zimanê axaftina rojane ye. Ji ber ku piraniya heyranokbêjan nexwende bûne, zimanê gel yê axaftinê bikaranîne û ev ziman, zimanekî siruştî ye.

Li gorî Dundes: Her cure ûnsurên vegotinê/devkî, divê li gorî tevî (texture), metn (text) û dorhêl û şertûmercên (context) wê bêne terîf kirin. Ji van hersê tiştan bitenê bi yekî ne mumkun e ku cureyek bikaribe bê terîf kirin. Cureyek tenê bi çavdêriya van hersê tiştan pevre dikare bi awayekî têr û tekûz bê terîf kirin. Dem û wext her û

her diguhere û diperise, bi têkilî vê yekê pêdivî û şertûmercên civakê jî diguherin û diperisin. Loma jî cureyekî vegotinê li gorî taybetiyên konteksta/dorhêla ku tê de dijî û belav e, dikare bê terîf kirin. Berhemek di nava civakê de, li gorî şertûmercên civakê, dizê, mezin dibe û diperise (2014: 41). Vêga em dikarin bibêjin ku ziman û şêwaza ku di heyranokan de hatiye bikaranîn, li gorî yên heyranok honandine û yên bûne muxatabê heyranokan, ketiye şikl û rengekê.

Di heyranokan de peyv û gotinên herêmî gelek in. Ango weke helbesta klasîk zimanekî standard nayê bikaranîn. Heyranok li gorî herêmê, li gorî devoka herêmê têne honandin. Ango her heyranok ji hêla zimanî ve xasî herêma xwe ye. Heyranokbêj kesên ji gel in û li gorî dorhêla çanda xwe digihîjin. Tiştêkî siruştî ye ku peyv û gotinên herêmî, devoka herêmî di heyranokan de hebin.

Heyranoka jêr bi zimanekî herêmî hatiye honandin. Ew kesê ev heyranok ris-tiye ji herêma Badînî ye. Jixwe ev yek li heyranokê jî diyar e. Di risteya pêncem de “çavêt min kore bin” derbas dibe. Di Kurdiya standard de weke “çavên min kor bin” tê gotin. Û dîsa di risteya dawîn de “li kîve ye” derbas dibe. Ev gotin jî gotineke herêmî ye, di devoka Badînî de tê bikaranîn. Standarda vê gotinê weke “li ku ye” an “li ku derê ye”, ye. Ji ber ku ev heyranoka li herêma Badînî zaye, bi zimanê herêmê hatiye neqîşandin.

Rêka rezi ber qible ye
Tiryê rezi baleta ye
Bejna min vêvdala Xwedê
Çenda bilind e minare ye
Belê çavêt min kore bin
Bejna delalê lawkê min
Ez nizamim li kîve ye (Amîdî, 2010: 440).

Tecrube û çavdêriyên salane bi şiklê gotinên pêşiyar dikevîne qalibekî, ew tecrube û zêrevanî di nava xwe de şîret û hukmekî dihewînin. Ji ber ku bi gotinên kêr û kurt, tiştên zehf û dirêj vedibêjin, hem di jiyana rojane de hem jî di berhemên edebiyata gelêrî de têne bikaranîn. Di heyranokan de gotinên pêşiyar derdikevin pêşberî me. Heyranokbêj gotinên qalibî yên gel jê hezdike, raxbetê lê dike bi kar tînin û heta, peyv û gotinên nû jî diafirînin. Di heyranoka jêrî de gotineke pêşiyar hatiye bi kar anîn. *Du serê çê tev naçîne ser balgiyekî.*

Kuro gede min li pîkî te li pîkî
Ava gundê me dikişe heft newala, Suphangolê tev geliki
Qîzê mala bavê min dêrê wan e çiftexasê xasçirpîkî
Kuro gede qe kesî dewr i zemanê kevn da nedîtye,
Du serê çê tev biçîne ser be'lgîkî (Yıldırım, 2013).

Di edebiyata gelêrî de biwêj, bi mebesta helbest zindîtir be, vegotin çalaktir be têne bikaranîn. Di heyranokan de jî biwêj têne bikaranîn. Ji bilî biwêjên li her derî têne bikaranîn, biwêjên xasî wê herêmê jî têne bikaranîn.

Lava û nifir di ristên heyranokan de bi awayekî belav derdikeve pêşberî me. Ji lavayan bêtir, nifir weke sembolekî cihê xwe heye. Evîndaran, dema berhemberî eşqa wan pûç derketiye, li hemberî niheqî, bêçaretî, xiyanet û bêsoziyê hestên xwe bi nifiran anîne ziman.

Em cînarê derbider in
Em di bejnê da berhember in
Heçyê orta me herduka da pîs xeberde
Ew ne ometa pêxember in (Özbek, 2013).

Dîsa heyranokbêjan ji bo derbirinan ji hêla wateyê ve xurtir bikin, bondora wê zêdetir bikin û herheyîna kirinekê nîşan bidin ji dubareyan îstîfade kirine. Di heyranokan de, hem di heman risteyê de, hem jîdi heman bendê de, dubarekirina peyvên hevdeng, hemwate û dijjwate hatine bikaranîn. Di vê heyranoka jêr de gelek bêje û pêvek hatine dubarekirin. Peyvên *ez* û pêvekên *me* û *ê* di hemû risteyan de hatine dubare kirin. Bi vî awayî wate û aheng xurtir bûye.

Kuro gede ez girara dewteze me
Ez ê tijî pûnga Axlece me
Ez ê ji xelkê ra sed im sedisî me
Ez ê ji delalyê dilê xu ra bêpol û bêpere me (Koşmaz, 2013).

Di heyranokan de hunerên edebî jî di gelek cihan de hatine bikaranîn. Di vê heyranoka jêr de gelek cure hunerên edebî hatine bikaranîn. Di risteya duyem de sê peyvên nêzî hev hatine bikaranîn. Bi bikaranîna peyvên gurz, çîmen û zevîyê hunera tenasubê hatiye sazkirin. Di risteya sêyem û ya dawiyê de peyvên dijjwate hatine bikaranîn, ango bi peyvên par û îsal hunera tezatê hatiye sazkirin. Dîsa peyva dil du cara di heman risteyêde hatiye dubare kirin. Li vir hunera tekrîrê heye. Û di risteya dawîn de manendin heye. Têkçûna evîne bi daçeka mîna şibandîye wergerana dîzikadenê.²

Kuro gede pezê te hejîya
Avêt gurz i çîmena, dor zevîya
Gede par vî çaxî dilê min te dil bû
Îsal vî çaxî bîna dîza denê wergerîya (Sayin, 2015).

2 dîzika rîs tê de tê boyaxkirin.

Heyranokên bikêşû yên bêkêş hene. Li gorî xebata me li qadê kirî piraniya heyranokan bêkêş in ango kêşa piraniya heyranokan serbest e. Lê herçi qas di heyranokan de kêş tune be jî, ji bilî çend rewşên awarte, di piraniya wan de hejmara kiteyên risteyan nêzî hev in. Û li gorî vekolînên me di heyranokan de kêşa arûzê qet nehatiye bikaranîn. Heyranoka jêrîn li gorî kêşeya kiteyî hatiye ristîn. Her çar riste jî ji heşt kiteyan pêk tên.

Kuro gede Kurhesinî
Tu hem gul î hem sosin î
Dinya 'alem bibêje jî,
Tu serdilka dilê min î (Yıldırımçakar, 2013).

Behremendiya heyranokbêjan, dorhêlên heyranok têne gotin, şikl û terzên vegotina heyranokan, guhdarvanên heyranokan, ziman û şêwaza heyranokan tayîn kirine. Heyranok li gorî asta dorhêla çandî hatine honandin. Di ziman û şêwaza heyranokan de peyvên di zimanê rojane de têne bikaranîn, yên weke; biwêj, gotinên pêşiyar, peyvên dubare, peyvên xurtbûnê sazîkin, taybetiyên şiklên kevneşop, hunerên edebî û terzên vegotinê hene.

4. ENCAM

Me di vê xebata xwe de li herêma Wanê heyranok berhevkerin, derbasî serkaxizê kirin. Paşê me lêgerîneke lîteratûrî kir û pirtûk, berhevkarî, gotar û agahiyên berî niha li ser heyranokan hatine kirin kom kirin. Piştî vê me li gorî van heyranokên me li qadê berhevkerî û çavkaniyên li ber dest, heyranok dane nasîn û ji hêla ziman, şêwaz û naverokêve heyranok analîz kirin. Piştî vê vekolîna xwe em gihîştin van encamên jêrîn:

Dorhêla çanda devkî ya Kurdan gelek dewlemend e. Heyranok jî berhemên vê çandê ne, di vê dorhêla çandê de dizên, mezin dibin û ji nifşan bo nifşan vediguhêzin. Hat dîtîn ku ev çand ji hêla heyranokan ve jî gelek dewlemend e û heyranok hêjayî gelek lêkolînan e.

Ji bo vê cureyê navên curbicur hene û ev nav li gorî herêman diguherin. Têgehên weke “heyranok”, “miqam”, “lawjê keçik û kurikan”, “kilamên qîz û xortan”, “qaydê qîzikan” têne bikaranîn. Xebatên heta niha hatine kirin jî bi navê “heyranok” hatine kirin. Bi dêna me heyranok li gorî diyarkirina cureyê têgeheke di cî de ye.

Dema em ji hêla teşeyî û ruxsarî ve li heyranokan binêrin, derdikeve meydana ku heyranok kurtehelbest in. Heyranok li gorî pîvana xwe yên bikêş û yên bêkêş hene lê piraniya heyranokan bi awayekî serbest hatine honandin. Dîsa li gorî lêkolînên me hat dîtîn ku di heyranokan de kêşa arûzê nehatiye bikaranîn. Ristarê heyranokan

ne diyar in, ango mexlas tune ye, anonîm in. Ne malê tekakesekî ye, berhemeke kolektîf e. Belê cara yekem kesekî ew heyranok honandine lê bi demê re di nav gel de berbelav bûye, koç kiriye, ji kesan bo kesan, ji deveran bo deveran veguhêziye, bûye malê gel. Ji ber van sedeman, heyranok berhemeke helbesta gelêrî ye.

Derkete holê ku mijara heyranokan evîn û evîndarî ye. Evîn, mijara bingehîn e û mijarên weke hezkirin, bêrikirin, xerîbî, êş û kulên ji ber eşq û firqetê, gilî û gazind û hwd. ji bi awayekî bi evînê re têkilîdar derdikevin pêş. Û dîsa me tespît kir ku di heyranokan de evîn, ne evîna îlahî ye, ya beşerî ye.

Zimanê heyranokan, zimanekî gel jê fêm dike ye. Ji ber ku heyranokbêjan li gorî dorhêla çanda xwe heyranok honandine, peyvên ji zimanê gel bi kar anîne. Zimanê jiyana rojane bi hemû taybetmendiyên xwe ve di nav heyranokan de bi kar anîne. Ji ber vê yekê ji axaftinên rojane, gotinên herêmî, biwêj û gotinên pêşiyar û hwd. hatine bikaranîn. Hat dît ku zimanê heyranokan nêzî zimanê axaftina rojane ye, zimanekî sade û hêsan hatiye bikaranîn. Me tesbît kir ku di nav ristên heyranokan de gelek caran lava, nifir, peyvên dubare, hunerên edebî hatine bikaranîn.

Piştî vê xebata xwe, me dît ku li ser keresteyên edebiyat Kurdî ya gelêrî xusûsen jî li ser heyranokan bi têra xwe xebatên zanistî nehatine kirin. Dîsa em dikarin bibêjin hêj gelek dever hene ku ji van xebatên sehayî yên akademîk bêpar mane. Loma jî weke pêşniyar; divê zanyar û lêkolêrên vê sehayê giringiyê bidin vê biwarê û van kêmasiyan berteref bikin.

5. ÇAVKANÎ

5.1. Çavkaniyên Nivîskî

- Allison, C. (2010). Oral Literature of Iranian Languages. (33-69). Kreyenbroek P. G. û Marzolph U. (ed.). New York: Weşanxaneya Columbia University.
- Amîdî, R. (2010). *Heyranokê Kurdî*. Hewlêr: Weşanxaneya Spîrez.
- Artun, E. (2012). *Türk Halk Edebiyatına Giri*. Adana: Karahan Yayınları.
- Bedirxan, C. A. (2012). "Ferhengok". Hawar. J. 30. Diyarbakır: Weşanxaneya Belkî.
- Botanî, B. (1995). *Heyranok; Gilî û Gazindên Evînê*. Stocholm: Weşanxaneya Apec.
- Cêfer, H. (1989). *Heyranok Ji Keleşorê Kurdî*. Hewlêr: Weşanxaneya Roşenbirî Lavan.
- Dorson, R. (2016). *Folklor û Teoriyên Folklorê Yên Îroyîn*. Necat Keskin (wer.). İstanbul: Weşanxaneya Avesta.
- Dundes, A. (2014). *Halk biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-I*. (16-18). Oğuz, M. Ö. Ü Gürçayır Teke, S. (ed.). Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Farqînî, Z. (2004). *Ferhenga Kurdî-Tirkî*. İstanbul: Weşanxaneya Enstitûya Kurdî ya Stenbolê.

- Hamelink, W. (2013). *The Sung Home Narrative, Morality, and the Kurdish Nation*. (Teza Doktorayê ya Neweşandî). Zanîngeha Leiden Enstîtûya Antroplojiya Çandî û Pêşketina Civaknasiyê.
- Kaplan, Y. (2015a). *Kaniya Stranan*. İstanbul: Weşanxaneyê Nûbihar.
- Kaplan, Y. (2015b). “Strana Kurdî (Kurmancî): Devera Hekaryan wekî Nimûne”. Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, j. 2.
- Kardaş, C. (2017). *Âşğın Sazı Dengbêjin Sesi (Dengbêjlik Geleneği ve Âşıklıküzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Kutlar, M. (2010). “Aşkla Örülmüş Dörtlükler, Heyranok”, Qijika Reş. j. 2.
- Sadinî, M. X. (2011). *Heyranokên Kurmancî*. İstanbul: Weşanxaneyê Nûbihar.
- Surûş, E. (2016). *Gilî û Gazindên Evîndaran, Ji Kelepora Kurmancên Îranê*. İstanbul: Weşanxaneyê Nûbihar.
- Turgut, L. (2010). *Mündliche Literatur der Kurden In den Regionen Botan und Hekarî*. Köln: Weşanên Instîtûta Kurdî.
- Yıldırımçakar, M. (2012). “Çarînen ku bi Evîne Hatine Honandin: Heyranok”. Nûpelda. j. 11.
- Yıldırımçakar, M. (2015). “Heyranok; di Edebiyata Kurdî ya Gelêrî de”. Folklor Kurdan. j. 2.
- Zero, E. E. (1987). *Strana Lîrikî Heyranok*. Bexda: Weşanxaneyê Roşenbîrî Lavan.

5.2. Çavkaniyên Devkî

1. Koşmaz, K. (Nexwenda) 14ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Qelqelî.
2. Özbek, N. (Nexwenda) 22yê Pûşpera 2013an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Payizava.
3. Yıldırımçakar, H. (Nexwenda) 18ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Qelqelî.
4. Yıldırım, Ş. (Nexwenda) 19ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Qelqelî.
5. Çalış, A. (Nexwenda) 20ê Gulana 2013an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Qelqelî.
6. Sayin, H. (Nexwenda) 8ê Avrêla 2015an, Mijara Hevpeyvînê “Berhevkariya Heyranokan”, Wan/Bêgirî.

EXTENDED ABSTRACT

Folklore is the knowledge of public, also the science which deals with “the knowledge of public”. Folk poetry is a sub-section of folk literature and heyranok is included in it as

a type. In Kurdish Folk Literature, Heyranok worths to be studied and analyzed with its language, form and context.

This is a field work. We collected heyranoks from Van districts from various places and people face to face and wrote them down. Together with these heyranoks that we have collected, we used many thesis, books and articles which are about heyranoks. This work tries to introduce the term heyranok and analyze them.

We introduced heyranok first and then indentified the words used for heyranoks in different regions. And then heyranoks were analyzed in a scienific way according to methods of cultural studies, folklore and literature in accordance with language, style and context.

Finally we found out that heyranok is a type of folk poetry. Heyranks are lyric short poems. It is not certain who writes the heyranoks so they are anonymous. They are read with melody and written with rhyme and end rhyme. They are written for the young girls and boys. Their topic is love. The main theme of Heyranoks is love and the other topics are connected to love. Though the name of heyranoks changes according to the regions, the names most used is heyranok. Heyranoks are not songs but they have a rhythm and melody. They are also not a type of *dûrik*. They are independent in terms of context and form. Heyranoks don't belong to Dengbêj literature, they belong to folk literature.

There are various names for Heyranoks and they change from region to region. Terms such as "heyranok", "miqan", "lawjê keçik û kurikan", "kilamên qîz û xortan", "qaydê qîzikan" are used. So far the name heyranok is used in the works. According to us heyranok is a suitable word to use for this type.

As Alan Dundes says, all oral types should be identified according to their texture, text and context. So, it is not possible to identify any type without these three things. A type can be completely identified by observing these three things. Time changes and improves and so the context and needs of society change and improve. So, an oral type can be identified according to the features of the context that it lives and spreads. A work appears, grows and improves in the society and according to the conditions of society. Now we can tell that the language and style used in heyranoks are formed according to the ones who builds heyranoks and who are the respondent.

The language of the heyranoks are understood by public. Because the ones who say heyranok built them according to their culture of the region, they used the words that are used in the public. They used the daily language with all its characteristics in the heyranoks. So, they used daily talks, regional words, idioms and proverbs etc. We found out that the language of heyranoks is close to daily language, it is a simple and easy language. And most times appeal, curse, handyadyoin, and literary art is used in the verses of heyranoks.

There are heyranoks with meter and without meter but most of them are built free. And we also found out that *arûz* prosody is used in heyranoks.